

TRESTNÝ ČIN NEDOVOLENÉHO OPUŠTĚNÍ REPUBLIKY V KONTEXTU VÝVOJE PROTISTÁTNÍCH TRESTNÝCH ČINŮ OD ROKU 1948

doc. JUDr. Josef Kuchta, CSc.

Katedra trestního práva, Právnická fakulta, Masarykova univerzita

1 Úvodem

Z dnešního pohledu lze ustanovení trestního práva po roce 1948 charakterizovat jako předpisy chránící především politický systém nastolený komunistickou stranou a prosazující její zájmy. Zájmy jednotlivce ustoupily kolektivistickému pojetí a přední místo v hierarchii chráněných zájmů obsadily zájmy státu (KSČ) a politické a hospodářské zřízení. Rozsah vágně formulovaných ustanovení byl současně rozšířen pomocí ideologicky ovlivněného výkladu právních norem. Právní normy byly přizpůsobeny politickým záměrům, a pokud nikoliv, docházelo ke změnám v průběhu aplikace, která byla silně ovlivněna politickými liniemi a ideologizovaným výkladem. Neúcta k ustanovením právních předpisů a jejich zneužívání, nedodržování a obcházení dosáhly v této době snad nejvyšší míry v naší novodobé historii. Ve zvýšené míře to platilo o protistátních trestných činech. Nejde o to, aby tyto protistátní trestné činy byly z trestních zákoníků vypuštěny jako takové – podobná ustanovení lze nalézt v historických i moderních západních demokratických trestních kodexech –, ale je třeba je zbavit jejich třídní podstaty, v procesním právu zajistit zvýšení práv obviněných a realizaci demokratických procesů v soudnictví, zajistit jejich navazující ochranu i v souvisejících právních odvětvích, zejména v právu správním a občanském, vyloučit jejich politickoideologický výklad tak, aby se v něm nerealizovala třídní podstata a snaha vyrovnat se prostředky trestního práva se svými ideologickými politickými a ideologickými odpůrci. Je nabitelné, že žádného z těchto uvedených cílů nemohlo být v té době dosaženo, naopak třídní zneužívání práva a zneškodnění politických odpůrců bylo cílem vlastním a nejvyšším.

Výše uvedené se v nejostřejší podobě projevovalo u tzv. protistátních trestných činů, které byly u nás až do roku 2009 upravovány vždy v první hlavě zvláštní části trestního zákoníku jako výraz přednosti zde chráněných zájmů před ostatními. Klasicky se tyto trestné činy rozdělovaly podle jejich stupně nebezpečnosti pro státní zájmy a podle objektu a objektivní stránky na trestné činy proti základům republiky, proti bezpečnosti republiky a proti obraně vlasti. Vedle toho ovšem existují další trestné činy s určitými politickými aspekty, které bývají upravovány v jiných hlavách zvláštní části TZ. Máme zde na mysli zejména trestné činy proti základním ekonomickým zájmům státu (některé trestné činy hospodářské (např. dříve trestné činy ohrožení provozu soukromého hospodářství, spekulace apod.), trestné činy proti orgánům státu (útoky na úřední osoby, vzpoura vězňů), některé trestné činy nynější hlavy desáté a třinácté, které lze aplikovat i bez vyhraněného politického aspektu. Proto další výklad bude zaměřen pro nedostatek prostoru úžeji, tzn. zejména na nejzávažnější trestné činy proti republice, z dalších pak v následující části na vývoj nejčastěji aplikovaného trestného činu, i když řazeného nejčastěji do trestných činů proti bezpečnosti republiky, když bude poukázáno na jejich právní vývoj, úpravu, popř. vzájemné souvislosti.

2 Vývoj protistátních trestných činů od roku 1948 do roku 1989

Změna režimu a následující nevyhnutelnou změnu trestního práva i jeho aplikace předznamenal již „Vítězný“ únor v roce 1948. Jedním z prvních opatření v této oblasti se stalo přijetí zákona č. 231/1948 Sb. na ochranu lidově demokratické republiky. Jeho účelem bylo v první řadě posílit ochranu podle předcházejícího prvorepublikového zákona na ochranu republiky č. 50/1923 Sb. Tento zákon bylo třeba přizpůsobit socialismu a změněným poměrům, což se projevilo zavedením některých nových skutkových podstat a podstatným zvýšením trestních sazeb. Zákon tím navazoval na retribuční zákonodárství poválečné doby.

Jeho první hlava sdružovala trestné činy proti státu a chránila před nejzávažnějšími útoky elementární zájmy, jako byly samostatnost, ústavní jednotnost a celkově lidově demokratické zřízení. Hlava druhá, Trestné činy proti vnější bezpečnosti, zajišťovala ochranu státu v době zvýšených bezpečnostních

opatření. Trestné činy proti vnitřní bezpečnosti státu obsahovala hlava třetí a měla trestat útoky na vnitřní řád státu, na tělesnou integritu a čest ústavních činitelů. Poslední hlava, Trestné činy proti mezinárodním vztahům, trestala hanobení spojeneckého státu, podněcování k útočné válce či šíření nepravdivých zpráv. Celkově byl tento zákon věrným obrazem své doby, připomínal teorii zostřujícího se třídního boje a silnou touhu po zničení všech politických protivníků. Mezi základními pravidly užívání tohoto předpisu byla aplikace co možná nejpřísnějšího ustanovení, pokud to bylo možné. Celkem bylo podle tohoto zákona odsouzeno 26 079 osob.²

Jako jeden z výsledků tzv. právnícké dvouletky byl v roce 1950 přijat nový komplexní tzv. lidově demokratický trestní zákoník, a to pod č. 85/1950 Sb. Pokračoval v tradici přitvrzování represe zejména v oblasti protistátních trestných činů, oproti zákonu č. 231/1948 Sb., který se stal prakticky jeho součástí, obsahoval opět nové trestné činy a zpřísněné sankce. Zrcadlil přímo a nezakrytě třídní povahu státu. Podle důvodové zprávy byl vytvořen k co nejúčinnějšímu zneškodnění reakce. Filosofie důvodové zprávy spočívala v tom, že za kapitalismu roste zločinnost rychleji, než přibývá obyvatelstva, zločinnost však není trvalým jevem, ale je organicky spjata s kapitalismem a proto s ním musí zákonitě zaniknout. Lze ji proto vymýtit důsledným postupem proti kapitalistické společnosti a nositelům její ideologie, kteří existují stále i v socialistické společnosti, a proto posláním nového trestního zákoníku je chránit především politické a hospodářské zřízení lidově demokratické republiky proti jejím vnitřním i vnějším nepřátelům. Ze změn týkajících se protistátních trestných činů lze uvést ty, které byly vyžádány potřebou přizpůsobení dosavadního zákona obecné části zákona nového, popř. využitím zkušeností získaných aplikací původního zákona.

Tak došlo např. ke zpřesnění skutkové podstaty velezrady, zavedení nových trestných činů výtržnictví a spekulace, zcela nově bylo zařazeno ustanovení o sabotáži, která byla považována za jeden z nejnebezpečnějších útoků na hospodářské základy lidové demokracie.³

² BLÁHOVÁ, Ivana, Lukáš BLAŽEK a kol. *Oběti komunistické spravedlnosti. Právní aspekty politických procesů*. Praha: Auditorium, 2013, s. 53 a 55.

³ Viz k tomu blíže VIESKA, Juraj. *Ochrana lidově demokratické republiky v novém trestním zákoně*. Praha: Orbis, 1950, s. 188 a 189.

Ustanovením § 116 a 117 pak byla vyplněna mezera předchozího zákona, který neposkytoval zvýšenou ochranu skupině obyvatel a jednotlivci proti násilí pro jejich kladný vztah k lidově demokratickému řádu. Zavedena byla také skutková podstata trestného činu výroby a držení vysílací stanice, i když nebyla v konkrétním případě přípravou k protistátním činům. Do § 95 byl beze změn převzat trestný čin nedovoleného opuštění republiky podle § 40 dřívějšího zákona č. 231/1948 Sb. Velmi nebezpečné pro svou obecnost pak bylo ustanovení § 129, které stíhalo nepřátelské jednání proti republice, spočívající v úmyslném ohrožení obecného zájmu jednáním nepřátelským lidově demokratickému státnímu zřízení nebo společenskému řádu republiky, které jsou zaručeny ústavou. Ustanovení blíže neuvádělo, čím se takové jednání může projevat. K aplikaci se požadovalo naplnění blíže neurčených jiných obecněji formulovaných skutkových podstat, pokud ovšem bylo ve vztahu k nim relativně více nebezpečné, uplatňovalo se tedy speciálně. Ustanovení bylo používáno např. na nesprávné a zájmům občanů se přičící vykonávání svěřených funkcí, ztěžování činností členů JZD apod.⁴

Vysoký výskyt statisticky vykázaných protistátních trestných činů, stejně jako kriminality celkové v padesátých letech při aplikaci tohoto trestního zákona byl tedy důsledkem zvýšené trestní represe, podmíněné ostrostí a formami boje mezi základními skupinami. Ty druhy trestné činnosti, které byly pro společnost uvedeného období typické, ovlivňovaly výši stavu kriminality a s postupným upevňováním politických, společenských a ekonomických změn měly klesající tendenci. K nejhlubšímu poklesu stavu kriminality došlo kolem roku 1960. Patrně i na tomto základě, na základě subjektivistického a optimistického hodnocení ohledně snižování intenzity třídního boje a rychlého budování socialistických vztahů ve společnosti, jakož i vnímaných neblahých zkušeností ostré represe z počátku padesátých let, docházelo ke změnám při stanovování konkrétních prostředků a forem trestní politiky. V roce 1960 vyústily diskuse o dosaženém stupni rozvoje společnosti do přijetí řady opatření i legislativního charakteru akcentujících rozšiřování účasti občanů na správě státu i přehodnocení funkce a cílů trestní represe. Největším hmatatelným výsledkem těchto diskusí a snah byla nová

⁴ VIESKA, Juraj. *Ochrana lidově demokratické republiky v novém trestním zákoně*. Praha: Orbis, 1950, s. 190.

socialistické ústava z roku 1960, která přinesla podstatnou redukci úpravy trestní represe a rozšiřování výchovného působení společenských orgánů a organizací na pachatele trestné činnosti. Na ni navazující trestní kodexy se pak nesly ve znamení převažující dekriminalizace, depenalizace a diferenciacie trestní odpovědnosti. Vyvrcholení těchto snah představoval nový trestní zákoník č. 140/1961 Sb.

Nový trestní zákoník měl stejně jako jeho předchůdce třídní charakter, ostrí trestní represe však již podstatně otupoval. Projevily se tak tendence omezit represivní potlačovací stránku trestního práva ve prospěch rozšíření jeho výchovné funkce, jejichž výrazem je nová formulace účelu trestního zákona a trestního práva jako celku v § 1 zákona. Účelem se tak výslovně stává ochrana společenského a státního zřízení ČSSR, socialistického vlastnictví a oprávněných zájmů občanů. Trestní zákon z roku 1950 orientoval svůj účel výslovně na zneškodnění nepřátel pracujícího lidu. Nový trestní zákon, patrně pod vlivem teze, že v ČSSR zvítězil socialismus a byly zlikvidovány zbytky nepřátelských tříd, již nerozlišoval pachatele z řad třídních nepřátel a pachatele z jiných tříd a společenských vrstev, osobu pachatele však přesto bylo možno podle ustanovení obecné a zvláštní části kvalifikovat i jako třídního nepřítele a na tuto skutečnost reagovat při ustalování individuální trestní odpovědnosti i ukládání trestu. Takový postup přímo předpokládala např. ustanovení I. hlavy zvláštní části trestního zákona u trestných činů proti základům republiky, kdy bylo možno do trestu započítat i fakt příslušnosti k nepřátelské třídě jako přitěžující okolnost, pohnutka nepřátelství k socialistickému s státnímu zřízení se stala znakem mnoha trestných činů proti základům republiky apod.

Z dalších charakteristických znaků protistátních trestných činů tohoto trestního zákoníku lze např. uvést následující:

- V rámci socialistického společenského a státního zřízení, které tvořilo druhový objekt této trestné činnosti, byla jako jeho nedílná součást také chráněna, byť to zde nebylo výslovně formulováno, vedoucí úloha KSČ ve společnosti.
- Ochrana zde byla výslovně speciálními skutkovými podstatami poskytována i dalším státům světové soustavy (podle zásady proletářského internacionalismu), jejichž výčet v komentáři byl demonstrativní

a podléhal dobovému výkladu. Nejvýrazněji byla tato zásada zachycena v § 99 o poškozování států světové socialistické soustavy, podle něhož byl postihován velmi přísně i pachatel, který spáchal proti takovému státu některý z trestných činů rozvracení republiky, teroru, záškodnictví, sabotáže a podvracení republiky, dále pak trestný čin hanobení státu světové socialistické soustavy a jeho představitele podle § 104 a trestný čin vyzvědačství a ohrožení státního tajemství ke škodě státu světové socialistické soustavy podle § 108 trestního zákona.

- Celá řada skutkových podstat zde byla formulována velmi obecně a abstraktně, pomocí tzv. „gumových“ pojmů (např. pojmy rozvracení, pobuřování, podvracení, hanobení apod.), což odporovalo zásadě právní jistoty. Jejich výklad byl ponechán teorii a judikatuře, což opět umožňovalo účelové rozšiřování trestní represe podle politické potřeby.
- Zcela nově byla zaveden princip materiálně formálního pojetí trestného činu a v jeho rámci pojem společenské nebezpečnosti jako obligatorního znaku trestného činu. Proti jeho velmi abstraktnímu vymezení byly již v šedesátých letech a zejména od devadesátých let vznášeny kritické námítky, které poukazyvaly zejména na negativní zkušenosti z padesátých let. Pojem považovaly za velmi vágní a neurčitý, který ve spojení s obecnými formulacemi skutkových podstat vedl k jejich ideologickému výkladu a tím i k nezákonnostem v totalitním státě, když zejména tyto prvohlavové trestné činy, ale např. i skutková podstata trestného činu výtržnictví byla státem zneužívána jako prostředek boje s politickými protivníky. Takovými formulacemi si chtěl stát nepochybně uvolnit svou vázanost vlastními zákony, usnadnit si svou zákonodárnou činnost a zmenšit význam formální stránky trestných činů.
- Na rozdíl od úpravy z roku 1950, kdy obecně formulovaná pohnutka pohnutka „z nepřátelství“ byla výslovným znakem závažných trestných činů, se v nové úpravě takto uvádí jen u poměrně málo závažných protistátních trestných činů, u nejzávažnějších trestných činů se naproti tomu snaží vyjádřit takový vztah pachatele bližším konkrétnějším vymezením motivu (např. úmysl rozvracet zřízení u rozvracení

republiky, poškodit zřízení u záškodnictví, odstrašit jiného od aktivního plnění úkolů společnosti u teroru apod. To na jedné straně klade vyšší nároky na státní orgány dokazovat speciální subjektivní stránku trestného činu, na druhé straně ale umožňuje za prvohlavové trestné činy stíhat i profesionální delikventy, u nichž by jinak nebylo možné pohnutku „z nepřátelství“ dovodit.⁵

Významné represivní změny trestního zákona s politickým a třídním aspektem se uskutečnily jako součást tzv. konsolidačních opatření k překonání společenské a politické krize z roku 1968 a 1969, kdy prakticky přestaly fungovat orgány činné v trestním řízení, přestala se realizovat represivní trestní politika státu. Období je třeba objektivně hodnotit jako dobu, v níž převládly demokratizační tendence ve všech oblastech společenského života, podle pozdějšího hodnocení nejvyšších stranických a státních orgánů docházelo v tomto období k poklesu občanské disciplíny, rozšiřovaly se různé činy směřující k narušení veřejného pořádku, zásobování trhu, občanského soužití, zájmů národního hospodářství apod., na což bylo třeba podle tehdejšího tvrzení zareagovat tvrdými opatřeními. Patrně jako přímá reakce na demokratické úsilí občanů u příležitosti prvního výročí vstupu okupačních sovětských vojsk a masové občanské nepokoje v těchto dnech bylo k zamezení těchto tendencí vydáno zákonné opatření předsednictva Federálního shromáždění č. 99/1969 Sb. (tzv. Prügelpatent, podepsaný i tehdejším předsedou Alexanderem Dubčekem) o některých přechodných opatřeních nutných k ochraně veřejného pořádku. Toto zákonné opatření vstoupilo v platnost dnem 22. srpna 1969 a jeho účinnost byla stanovena do 31. 12. 1969.

Tímto opatřením byla stanovena trestní odpovědnost na akcích narušujících veřejný pořádek, za vyzývání k takovým akcím nebo jejich podporu, za neuposlechnutí výzvy veřejného činitele k zachování veřejného pořádku nebo za vybízení k takovému neuposlechnutí. Takové jednání bylo kvalifikováno jako přestupek, nešlo-li o trestný čin. Pro stíhání těchto přestupků a některých taxativně uvedených trestných činů bylo zavedeno zjednodušené řízení, řízení před soudem se zahajovalo na podkladě trestního oznámení orgánů SNB a o uvedených činech rozhodoval samosoudce u okresního soudu.

⁵ MATYS, Karel a kol. *Trestní zákon. Komentář, II. část zvláštní*. 2. přepracované a doplněné vyd. Praha: Panorama, 1980, s. 274 a 275.

Pro činy uvedené v tomto normativním aktu bylo za jeho účinnosti na území ČSSR stíháno celkem 7546 osob, z toho 820 mladistvých. Podstatná část jeho politických ustanovení byla poté převzata do zákona č. 159/1969 Sb. o přečinech, který z nich vytvořil nový typ trestněprávního deliktu – přečin. Jeho vydání nepochybně sledovalo politický cíl – umožnit účinně a rychle postihovat různé formy společensky nebezpečných jednání, které nedosahují společenské nebezpečnosti trestných činů, nicméně je třeba je považovat za zvláštní kategorii trestních deliktů s možností využití pro jejich stíhání všech institutů trestního práva hmotného i procesního, zejména také ukládání trestů odnětí svobody. Zákon o přečinech tedy vytvořil novou kategorii trestněprávních deliktů – přečinů a zavedl takto jednotný postih jednak dřívějších provinění, která byla zrušena jako kategorie ke stejnému dni, jednak přestupků stíhaných podle zák. č. 60/1961 Sb., ale zejména přestupků stíhaných do 31. 12. 1969 podle § 1 zák. opatření Předsednictva Federálního shromáždění č. 99/1969 Sb. i některých jednání proti zájmům tehdejšího socialistického hospodářství. Touto úpravou se podle důvodové zprávy měla vytvořit jednotná linie směřující k upevnění občanské disciplíny a disciplíny v práci i ve společnosti.

Účinek zákona i přes výše uvedenou částečnou dekriminalizaci se projevil ve statisticky podstatně zvýšeném počtu osob odsouzených soudy, když v roce 1969 bylo takto odsouzeno 60 356 osob, v roce 1970 již 107 761 osob, z toho 23 617 osob za přečiny. Podstatně se zvýšila represe využíváním již účinných ustanovení (např. v letech 1970 a 1971 bylo za trestný čin nedovoleného opuštění republiky podle § 109 trestního zákona odsouzeno každoročně více než 30 000 osob.

Pokud sledujeme vývoj naší společnosti po roce 1961, je možné zpočátku pozorovat novou orientaci v tvorbě právního řádu ve směru uvolňování trestní represe, jejíž vývoj byl narušen zejména zákonem o přečinech z konce šedesátých let. V posledním období do roku 1989 pak trestní právo odráželo minimální pohyb v trestním zákonodárství, vyústující ve strnulost tohoto vývoje, který se posléze zcela vyčerpал a dospěl k další kvalitativní změně v roce 1989. Ne náhodou dochází k zásadnímu oživení právě počátkem devadesátých let, kdy i trestní právo muselo reagovat na podstatné revoluční změny, ke kterým tehdy došlo.

3 Vývoj protistátních trestných činů v letech 1989–2021

Od listopadu 1989 doznaly právě trestné činy zařazené do této hlavy spolu s trestnými činy hospodářskými největších změn a odrazily tak nejpodstatnější změny v charakteru státu, celého státního a společenského zřízení i jeho politického směřování. Původní právní úprava především vycházela z ústavního zakotvení vedoucí úlohy KSČ a v důsledku toho pak bylo ve skutkových podstatách jako chráněný zájem uvedeno „socialistické a státní zřízení“. Tato ustanovení tedy měla vyhraněně politický a ideologický charakter a měla sloužit k ochraně pouze jednoho určitého typu společenského zřízení cestou potlačování pluralitního politického systému založeného na svobodném a dobrovolném vzniku a soutěži politických stran respektujících základní demokratické principy. Ustanovení obsažená v této hlavě pak totalitní režim využíval k postihování občanů za využívání politických práv a svobod zaručených a proklamovaných jinak obecně Ústavou a mezinárodními dokumenty, kterými byla již tehdejší republika vázána. Trestní zákon byl tak v této části degradován na prostředek potlačování politické opozice a projevů jiného politického nebo náboženského smýšlení a na vypořádání se s politickými odpůrci. Tomu napomáhala i formulace skutkových podstat, z nichž značná část neměla jednoznačně vymezenou objektivní stránku a příliš obecná, vágní a neurčitá vymezení umožňovala extenzivní politicky zaměřený a účelový výklad při jejich aplikaci, spočívající někdy až na libovůli (např. tehdejší ust. § 98 tr. zák. postihovalo podvracení republiky, které spočívalo v tom, že pachatel prováděl „podvratnou činnost“. Některé normy z této části měly až sociálně patologickou povahu (např. dřívější ust. § 109 tr. zák., které kriminalizovalo realizaci práva občana opustit svou zemi a žít v zahraničí).

K novelizacím ustanovení této hlavy došlo prakticky ihned po společenských demokratických změnách v roce 1989. Byly vedeny zejména snahou přizpůsobit právní úpravu všem mezinárodním smlouvám o lidských právech a svobodách, ke kterým naše republika již dříve přistoupila, a po přijetí Listiny základních práv a svobod ustanovením této Listiny. Konkrétněji pak došlo k následujícím změnám:

- byla zrušena řada skutkových podstat s vyhraněně politickým charakterem, které byly v praxi nejčastěji využívány (např. podvracení

- republiky podle § 98 tr. zák., pobuřování podle § 100 tr. zák., zneužívání náboženské funkce podle § 101 tr. zák., později i § 102 a 103 tr. zák. postihujících hanobení prezidenta republiky a jejího představitele;
- v důsledku změny mezinárodně politické situace a koncepce zahraniční politiky státu byla zrušena ustanovení poskytující ochranu státům tehdejší socialistické soustavy, naproti tomu nově začaly být chráněny zájmy některých mezinárodních organizací, v případě teroristických útoků i cizích států (§ 313 TrZ – trestní zákoník č. 40/2009 Sb.);
 - zrušeno bylo ustanovení § 109 tr. zák. postihující trestně masovou politickou emigraci našich občanů do ciziny;
 - některé skutkové podstaty byly formulačně upřesněny, resp. na základě zrušení dřívějšího čl. 4 tehdejší Ústavy o vedoucí úloze KSČ ve společnosti a státu byl jejich původní politický třídní objekt (socialistické společenské zřízení) nahrazen novým objektem vymezeným jako ústavní zřízení;
 - jako reakce na možné nově vzniknuvší formy kriminality byly zařazeny nové trestné činy, které naše dřívější trestní právo neznalo (např. v roce 2004 nový trestný čin teroristického útoku v § 95 tr. zák., trestné činy ohrožení utajovaných skutečností v § 106 a 107 tr. zák., nyní nově zneužití zastupování státu a mezinárodní organizace v § 315 TrZ, porušení osobní a věcné povinnosti pro obranu státu v § 322 TrZ aj).

Ke změnám právní úpravy této hlavy došlo v důsledku přijetí nového trestního zákona č. 40/2009 Sb. Tyto trestné činy jsou v novém trestním zákoníku zařazeny do hlavy IX zvláštní části, což je podstatná změna proti předcházející právní úpravě v trestním zákoně, který tyto trestné činy upravoval již v hlavě I zvláštní části. Ustanovení této hlavy poskytují ochranu nejvýznamnějším celospolečenským zájmům před nejzávažnějšími útoky namířenými proti ústavnímu zřízení republiky, její bezpečnosti a obranyschopnosti před vnější agresí. Takto má být zajištěno fungování demokratického právního státu, jehož řádné fungování současně zajišťuje i ochranu základních práv a svobod občanů. Změna v přístupu k trestněprávní ochraně významných společenských zájmů a nadřazení základních lidských práv a svobod nad ostatní chráněné zájmy se pak promítly do změny pořadí jednotlivých hlav zvláštní části tak, že do popředí trestněprávní ochrany se dostal člověk

a jeho základní zájmy, kolektivní práva a zájmy včetně zájmů státu jako nejvyšší formy politické organizace společnosti pak byly přece jen odsunuty mimo centrum pozornosti

Původní vnitřní systematika hlavy I trestního zákona č. 140/1961Sb., nyní IX trestního zákoníku č. 40/2009Sb, zůstala zachována a dělí se do tří oddílů – trestné činy proti základům republiky, proti bezpečnosti republiky a proti obraně vlasti, v jejichž rámci bylo zachováno i řazení jednotlivých skutkových podstat. Jedinou změnu v tomto směru představuje zařazení nové skutkové podstaty trestného činu porušení osobní a věcné povinnosti pro obranu státu do § 322 TrZ. K podstatným změnám pak došlo v letech 2017 a následujících, když byly do prvního oddílu za ust. § 312 o teroristickém útoku, které bylo zařazeno již novým trestním zákoníkem, postupně zařazovány další trestné činy § 312a až 311f, které na něj přímo navazují. Současně v této souvislosti byl nově definován pojem teroristické skupiny podle § 129a TrZ, který zpřísnil postih takových teroristických skupin.

Podíl trestných činů podle této hlavy (dříve podle hlavy I. tr. zák.: Trestné činy proti republice) na celkové kriminalitě v ČR, tj. na počtu všech spáchaných trestných činů za určité, zpravidla roční období, představuje v posledních letech statisticky zcela bezvýznamné číslo. V praxi se ojediněle vyskytují pouze trestné činy vyzvídání utajované informace podle dřívějšího § 106 tr. zák. a vyzrazování utajované informace podle § 107 tr. zák. Před rokem 1989 nebyly statistiky o páchání trestných činů podle této hlavy zveřejňovány, nicméně lze předpokládat, že zejména obecně formulované skutkové podstaty podvracení republiky a pobuřování byly státem relativně často využívány, resp. zneužívány v boji s politickými protivníky. Nejčastěji byl patrně zejména počátkem sedmdesátých let minulého století využíván a aplikován § 109 tr. zák., a to zejména jeho druhý odstavec, který kriminalizoval občany republiky, kteří bez povolení zůstali v cizině. I přes malou četnost výskytu v praxi však nelze na právní regulaci rezignovat, stejně jako v jiných státech tvoří taková ustanovení určitou pojistku před snahami neústavně změnit charakter a směřování státu či před aktuálními teroristickými útoky.

Společným objektem trestných činů podle § 309 až 316 je ústavní zřízení České republiky, zde i v dalších ustanoveních jsou chráněny jako objekt obranyschopnost, územní celistvost, samostatnost a některé mezinárodní

zájmy. Základní význam z těchto objektů má ústavní zřízení, a to nejen proto, že je výslovně uváděno u nejzávažnějších trestných činů této hlavy, nýbrž i proto, že ostatní čtyři objekty jsou v něm v podstatě obsaženy.

Co do *následku* je pro trestné činy proti republice typické ohrožení chráněných zájmů, jde tedy o ohrožovací delikty. Způsobení poruchy, resp. účinku je okolností podmiňující vyšší trestní sazbu u některých skutkových podstat [např. § 310 odst. 2 písm. b), c), § 311 odst. 3 písm. e) aj.].

Z hlediska *subjektivní stránky* jednoznačně převažují v základních skutkových podstatách trestné činy *úmyslné*. Forma *nedbalostní* je výslovně připuštěna pouze v § 318 a nově v § 322.

Podle § 7 odst. 1 TrZ se podle zákona České republiky posuzuje mj. trestnost rozvracení republiky (§ 310), teroristického útoku (§ 311), teroru (§ 312), sabotáže (§ 314) a vyzvědačství (§ 316) i tehdy, spáchal-li takový trestný čin v cizině cizí státní příslušník nebo osoba bez státní příslušnosti, která nemá na území republiky povolen trvalý pobyt.⁶

4 Trestný čin nedovoleného opuštění republiky od roku 1950 do současné doby.

Právní posuzování nedovoleného opuštění státu československými občany nebylo ještě v době od roku 1945 a do únorového převratu 1948 založeno na jeho kriminalizaci, neboť nebylo zatíženo významnými politickými a ekonomickými aspekty, které by způsobovaly vysokou společenskou nebezpečnost, na které by stát musel reagovat trestněprávně. Do té doby stále platný a účinný správněprávní zákon o cestovních pasech z roku 1928 stanovoval povinnost překračovat hranice a pobývat v cizině pouze s cestovními doklady, jež vyhovovaly jeho ustanovením. Přestupek proti tomuto ustanovení se sankcionoval pokutou do 5 000 korun nebo trestem odnětí svobody do 14 dnů. Na nedovolený pobyt v cizině mohla být aplikována i příslušná ustanovení zákona o vystěhovalectví z roku 1922. Za vystěhovalce se považoval ten československý občan, který opustil území republiky s trvalým úmyslem zdržovat se v cizině a získávat tam hmotné prostředky k obživě.

⁶ Blíže viz KUCHTA, Josef a kol. *Trestní právo hmotné. Zvláštní část*. 1. vyd. Praha: C. H. Beck, 2010, s. 410–414.

Za porušení některých jeho ustanovení vystěhovaleckého zákona hrozilo uložení pokuty až do výše 50 000 korun.

V prvních poúnorových dnech roku 1948 byli trestně stíháni ti oponenti nového režimu, který se nepodařilo uprchnout za československé hranice a byli při pokusu o odchod do zahraničí zadrženi. Právním důvodem s velmi rozšiřujícím výkladem byla příprava úkladů o republiku dle zákona na ochranu republiky z roku 1923. Snaha o kriminalizaci se zakládala na domněnce, že tyto osoby by v zahraničí spolupracovaly s cizí mocí proti zájmům lidově demokratického Československa. Zákon vyžadoval již konkrétní spojení s cizími vojenskými či finančními činiteli.

Zcela novou právní situaci přinesl 6. října 1948 zákon č. 231/1948 Sb., na ochranu lidově demokratické republiky. Ustanovení jeho § 40 vymezovalo skutkovou podstatu trestného činu neoprávněného opuštění území republiky a neuposlechnutí výzvy k návratu. Jednalo se o trestný čin proti mezinárodním vztahům. Jeho pachatelem mohl být v první řadě československý občan, který s cílem poškodit zájem republiky neoprávněně opustil území státu. Alternativní formou jednání se stalo úmyslné neuposlechnutí výzvy státního úřadu občanem, aby se v určené lhůtě vrátil na československé státní území. Mohlo jít například o vyhlášku ministerstva zahraničních věcí týkající se výzvy určené těm osobám, jejichž návrat byl v zájmu státu. I zde se prokazoval úmysl poškodit státní zájmy. Uvedené ustanovení § 40 krylo jak pokus ilegálního přechodu státních hranic, tak dokonáný trestný čin. Dobový komentář stál na stanovisku, že záměr poškodit republiku se vyskytuje ve většině případů již předem. Mohl mít různé podoby – zběhnutí ze služby nebo před služební povinností či útěk do ciziny s úmyslem vstoupit do služeb cizí moci. Takový úmysl se dovozoval například z předchozího chování pachatele či jeho postoje k československému státu.

Nový trestní zákon č. 86 z července 1950 sice zákon č. 231/1948 Sb., zrušil, ale současně téměř doslovně promítl předchozí právní úpravu do svého § 95 o opuštění republiky. Dle nového znění tohoto ustanovení došlo zjevně ke zpřísnění podmínek trestní odpovědnosti. K naplnění zákonných znaků této skutkové podstaty stačilo již prosté opuštění území ČSR, aniž by bylo vyžadováno prokázání zájmu na poškození republiky. Systematicky skutková podstata spadala do první hlavy zvláštní části trestního zákona mezi

trestné činy proti republice, tedy jinak řečeno, mezi trestné činy protistátní. Trestnost se zakládala spíše na východiscích politických než na východiscích právních. Stát začal chápat odliv vlastního obyvatelstva za hranice jako vysoce nebezpečný a nežádoucí jev. Důvody uvedeného přístupu lze uvést v zásadě trojí. V první řadě se jednalo o příčiny tkvící v politické propagandě, kdy bylo nemyslitelné, aby občané lidově demokratických zemí odcházeli za lepšími životními podmínkami do států kapitalistických. Druhým důvodem byly ekonomické zájmy společnosti, když stát potřeboval zejména kvalifikovanou pracovní sílu doma, aby ji mohl pro potřeby národního hospodářství co nejdůsledněji využívat. Třetí důležitý důvod spočíval v bezpečnostních rizicích vystěhovalectví. V době tzv. studené války představovala emigrace nebezpečí úniku důležitých informací z oblasti státního tajemství nutných pro udržení obranyschopnosti či celkové integrity politických systémů pod vedením komunistických stran, a to například i v již zmiňovaném ekonomickém ohledu. Odchodem tedy pachatel demonstroval odpor k politickým základům tehdejšího státu, přechod do tábora „nepřátel“ a přispěl k ekonomickému oslabení republiky. Prokazovat další negativní postoje emigranta již tedy zákon nevyžadoval. Za objekt skutkové podstaty dobová komentářová literatura považovala zájem na lidském potenciálu a bezpečnosti země. Bylo-li však prokázáno, že pachatel opustil bez povolení státní území v úmyslu připojit se k neurčitě definovanému okruhu „nepřátel“ republiky, naplnil současně skutkovou podstatu trestného činu velezrady dle ust. § 78 tr. zákona. Pokud měl emigrant záměr po překročení státních hranic spolupracovat s cizími zpravodajskými orgány a předat jim utajované skutečnosti o životě v Československu, spáchal též v jednočinném souběhu pokus trestného činu vyzvědačství dle ust. § 86 trestního zákona.

Trestným opuštěním republiky nebylo každé překročení státní hranice, nýbrž jen odchod z republiky trvalejšího rázu (ne tedy dočasné překročení za účelem sbírání hub). Povolením k opuštění republiky nebylo ještě jen vydání cestovního pasu, ale konkrétní účelové povolení příslušného orgánu. Úřední výzvou k návratu na území republiky se rozuměla výzva ministerstva vnitra podle správního zákona o nabytí a pozbytí českého státního občanství, ale i výzva jiného služebního úřadu. Pachatelem podle § 95 odst. 1 mohl být kdokoliv, kdo na území ČR bydlel, tedy např. i cizinec s trvalým pobytem,

podle odst. 2 pak pouze československý občan. Vedle trestu odnětí svobody na 1 až 5 let bylo možno vyslovit i trest ztráty státního občanství.

Nový trestní zákon z listopadu 1961 se držel stejné šablony a opuštění republiky podle § 109 zařadil do první hlavy zvláštní části mezi trestné činy proti republice. Kromě již charakterizovaných jednání ve svém třetím odstavci trestal postupně ve znění novel č. 56/1965 Sb. a č. 45/1973 Sb. některé kvalifikované podoby tohoto trestného činu, jako například organizátorství, spáchání činu za současného porušení zvláště uložené povinnosti uchovávat státní tajemství, převaděčství osob apod. Předmětem ochrany tohoto ustanovení se stalo právo republiky na kontrolu pohybu obyvatelstva z jejího území do zahraničí a s tím související bezpečnost státu, včetně jeho politických a ekonomických zájmů.

Ustanovení § 109 odst. 1 bylo převzato beze změn, podle druhého odstavce měl být potrestán československý občan, který bez povolení zůstal v cizině.

Při opuštění republiky bez povolení je čin dokonán okamžikem překročení státních hranic bez platného cestovního dokladu za předpokladu, že odchod má i subjektivně trvalý charakter. Případy krátkodobého pobytu v cizině po nedovoleném překročení hranic, nedosahující stupně nebezpečnosti potřebného pro trestný čin pak mohly být přčinem proti zájmům socialistické společnosti ve styku s cizinou podle § 5 písm. d) zákona o přechnech nebo jen přestupkem podle zákona o cestovních dokladech.

Setrváním v cizině bez povolení se rozumí, že pachatel zůstane v cizině i po uplynutí doby, která mu byly k pobytu příslušnými státními orgány povolena, anebo že přejde do jiného státu, než do kterého bylo vycestování povoleno. Tato úprava se vztahovala i na země tzv. socialistického tábora, v konkrétním případě bylo třeba opět zkoumat konkrétní výši společenské nebezpečnosti takového jednání.

Pachatelem podle § 109 odst. 1 mohl být každý, kdo se na území tehdejší ČSSR zdržoval, tedy vedle čs. občanů a obyvatel republiky bez státní příslušnosti též cizinec. Z toho se dovozovalo, že pachatelem se mohl stát pouze československý občan, obyvatel republiky bez státní příslušnosti a cizinec se zdejším trvalým bydlištěm, jež získal například na základě práva uděleného azylu. Dle tohoto výkladového pohledu tedy nemohli být podle

československého trestního zákona postihování cizí státní příslušníci. Změna stanoviska ohledně subjektu trestného činu se projevila poprvé v rozhodnutí č. 40/1964 Sbírky soudních rozhodnutí a sdělení soudů ČSSR. Podle něj se trestného činu dle § 109 tr. zákona mohl dopustit kdokoli, tedy nejen československý státní občan, ale i osoba bez státního občanství nebo cizinec. Takové ustanovení však bylo zbytečně široké a nepraktické a vztahovalo se tedy i na případy vycestování cizinců do jejich vlastních států, patrně zejména v případech, pokud by chtěli opustit území republiky mimo hraniční přechody bez evidence příslušných pasových orgánů. Zde pak ale doporučovalo zkoumat, jestli nebezpečnost takového činu nespočívá také v příčinách nepovoleného opuštění republiky samotným. Odst. 2 se pak vztahoval jen na české občany, kteří jimi byli v době spáchání činu.

Z hlediska zákonného znaku „opuštění republiky“ nemělo taktéž význam, zda osoba, jež bez povolení opustila území ČSSR, měla na tomto území bydliště, či se zde zdržovala pouze přechodně. Odůvodnění spočívalo v upřednostnění zájmu na dodržení režimu pohybu mezi republikou a cizinou, což mělo reprezentovat právo na státní svrchovanost. Bezpečnost republiky tedy logicky vyžadovala, aby nedocházelo k nekontrolovatelnému pohybu přes hranice ze strany vlastních či cizí

Tento trestný čin bylo možno spáchat jen úmyslně, úmysl pachatele musí přitom zahrnovat nejen záměr bez povolení překročit státní hranice či zůstat v cizině, nýbrž i záměr se do republiky nevrátit a pobývat v cizině natrvalo nebo alespoň po delší dobu, nebo to alespoň předpokládat a být s tím srozuměn. Pohnutka vedoucí k opuštění republiky je pro posouzení trestnosti nerozhodná, v konkrétním případě může jen ovlivnit stupeň společenské nebezpečnosti (vyšší byl např. v politické pohnutce, nižší spočíval např. v touze po dobrodružství, v naději získat lepší ekonomické postavení apod.). Nepřekážení pak bylo trestné jen v případě, byl-li tento čin spáchán za zvláště přítěžujících okolností podle § 109 odst. 3.⁷

V duchu Závěrečného aktu KBSE se po 1. srpnu 1975 dobová právní nauka snažila argumentovat, že uplatňování tohoto práva není v rozporu s čl. 12 odst. 2 Mezinárodního paktu o občanských a politických právech, který se pro ČSSR stal závazným již od 23. března 1976. Dle něj mohl

⁷ MATYS a kol., op. cit., s. 428–431.

každý svobodně opustit kteroukoliv zemi, tedy i svou vlastní. Vycházelo se ze znění odst. 3 výše uvedeného článku, dle něhož byla přípustná omezení těchto práv na základě zákona, bylo-li to nutné z hlediska ochrany národní bezpečnosti, veřejného pořádku nebo morálky nebo práv a svobod druhých, přičemž taková omezení byla v souladu s ostatními právy uznanými v Paktu. Odůvodnění přípustnosti trestného činu nedovoleného opuštění republiky lze z nynějšího pohledu charakterizovat jako velmi vypjatý legalismus, protože za rozhodující se považoval pohled československého práva, které volnou emigraci omezovalo právními předpisy, přičemž se vůbec nezkoumalo, zda důvody uváděné českými omezujícími předpisy vůbec odpovídají důvodům přípustným podle Závěrečného aktu KBSE.⁸ Vyskytly se i pokusy zpochybňovat právní závaznost tohoto aktu, přitom závaznost Mezinárodního paktu o občanských a politických právech byla dána vyhláškou ministra zahraničních věcí č. 120/1976 Sb. z 10. 5. 1976, o Mezinárodním paktu o občanských a politických právech a Mezinárodním paktu o hospodářských, sociálních a kulturních právech.

Za dobu platnosti a účinnosti trestního zákona z roku 1961 se však názory na kriminalizaci nedovoleného opuštění republiky měnily, a to v souvislosti s náběhy na liberalizaci režimu pod vedením KSČ. V průběhu roku 1969 se dokonce dospělo k názoru, že ust. § 109 tr. zákona je nutné zrušit a původně kriminální jednání se má trestat pouze jako přestupek. Vzhledem k počínající normalizaci a podstatným zvýšením čísel emigrační statistiky se však tyto návrhy nerealizovaly. V roce 1977 se normalizační pokusil rozlišovat emigraci ve dvojím smyslu – sobě „nepřátelskou“ a v podstatě „neškodnou“. Tento přístup se projevil i v návrhu odlišně posuzovat společenskou nebezpečnost trestného činu nedovoleného opuštění republiky dle ust. § 109 tr. zákona. Šlo zejména o přiměřenou relaci mezi sankcí za nedovolené opuštění republiky (včetně pokusu a přípravy) a novou směrnice stanovenou možností legalizovat pobyt emigranta v zahraničí včetně možnosti jeho beztrestného návratu do ČSSR. S ohledem na to připravilo federální ministerstvo vnitra novelizaci ustanovení § 109 tr. zákona, která počítala s rozdělením materie do dvou skutkových podstat. Ustanovení § 109 upravovalo skutkovou podstatu porušení předpisů o cestovních dokladech

⁸ Ibid, s. 429.

a ust. § 109a vlastní opuštění republiky. Kvalifikovaná skutková podstata dle ustanovení § 109a vázala své zákonné znaky nedovoleného opuštění republiky či setrvání v cizině taktéž bez povolení na zvláště uloženou povinnost zachovávání státního tajemství, spáchání činu v úmyslu vyhnout se plnění závažné povinnosti uložené zákonem nebo na spáchání takového činu v úmyslu vyhnout se odpovědnosti za jiný spáchaný trestný čin. Varianta odrážela již zmíněné právně-politické východisko o rozlišování mezi trestáním prosté a režimu z různých důvodů nepřátelské emigrace, tento návrh však v legislativní praxi proveden nebyl.⁹

Druhá polovina 80. let minulého století přinesla patrně v rámci tehdejší společenské přestavby i snahy o úplné odstranění trestního postihu nedovoleného opuštění republiky, konkrétní návrhy v březnu 1988 předložilo federální ministerstvo vnitra. Na jejich základě měl spáchat tento trestný čin pouze ten pachatel, který státní hranice překonal za použití násilí či pod jeho pohrůžkou. Stejně tak již neměl být trestán československý občan, jenž se po uplynutí platnosti své výjezdní doložky z ciziny do republiky nevrátil. Trestné však mělo být i nadále organizované převaděčství a opuštění republiky u osob, jimž byla uložena zvláštní povinnost zachovávat státní či hospodářské tajemství. Ke změně trestního zákona, která by zahrnovala i navrhované vypuštění skutkové podstaty vniknutí na území republiky, však nakonec nedošlo. Ostatní dříve trestná jednání měla přejít do kategorie přestupků, u nichž hrozila pokuta až do 20 000 Kčs. a pobytu. Uvedený návrh se ale stal inspirací pro úvahy o mezích trestnosti po roce 1989.

5 Další nepříznivé důsledky pro občany spojené s nedovoleným opuštěním republiky a postihem za něj

Právní řád po roce 1948 zaměřil své ostří proti nedovolené emigraci i dalšími způsoby, které navazovaly na trestněprávní postih. Takovou oblastí se samozřejmě stala možnost pozbytí československé občanství. Dle části ustanovení § 7 zákona o nabývání a pozbývání československého státního občanství z roku 1949 mohlo ministerstvo vnitra odejmout státní občanství osobě,

⁹ Viz k tomu blíže POLCAR, Stanislav. Nedovolené opuštění republiky v kontextu bezpečnostního práva. *Securitas imperii*, 2019, roč. 34, č. 1, zejména s. 234, 239, 246–252.

kteřá se zdržovala v cizině a nezákonně opustila území Československé republiky. Podle trestního zákoníku z roku 1950 bylo možno za tento trestný čin uložit přímo trest ztráty státního občanství. Se vznikem federace k 1. lednu 1969 byl vydán i nový zákon o nabývání a pozbývání státního občanství České socialistické republiky. Možnost odnětí státního občanství se formálně zakládala na staré zákonné úpravě z roku 1949, nicméně konkrétní změnu přineslo zákonné opatření předsednictva České národní rady z listopadu 1969, dle jehož čl. 1 mohlo ministerstvo vnitra odejmout občanství kromě jiného osobě, která nezákonně opustila území republiky nebo svými činy poškozovala důležité zájmy ČSSR, zdržovala-li se v cizině.

Další oblastí, v níž emigranti čelili zásahům československé státní moci, se stal okruh jejich majetkových vztahů. Prostor pro majetkové postihy poskytovalo samozřejmě v první řadě trestní právo hmotné. Trestní zákoníky z let 1950 a 1961 umožňovaly v případě spáchání závažnějších trestných činů soudní uložení trestů propadnutí jmění, popřípadě majetku. Trest propadnutí majetku bylo možné udělit za trestný čin spáchaný z nepřátelství k socialistickému společenskému a státnímu zřízení republiky, šlo-li zároveň o případ uložení nepodmíněného trestu odnětí svobody a v některých případech i bez něj. Nedovolené opuštění republiky jako projev protistátní delikvence se pro uložení tohoto trestu přirozeně nabízelo. Trestní právo procesní do tohoto kontextu přispělo vlastní úpravou. Pokud obviněný uprchl do ciziny nebo se v úředně určené lhůtě nevrátil, rozhodl trestní soud na návrh prokurátora, že zajištěný majetek připadá státu. K uvedeným trestněprávním omezením samozřejmě přistupovala i některá ustanovení socialistického občanského práva, zejména ta, jež obsahoval občanský zákoník, zejména jeho represivní ustanovení § 453a. Právě toto pravidlo sloužilo k majetkovému postihu osob, které bez povolení opustily území československého státu. Obecně na základě tohoto ustanovení platilo, že dopustil-li se vlastník věci takového protiprávního jednání, jímž se zbavil možnosti ji obvyklým způsobem užívat, připadla do vlastnictví státu. Musel se však zároveň dovést rozpor se zájmem společnosti, aby vlastník s věcí dále nakládal. Lze bez větších pochyb tvrdit, že i skutková podstata dle ustanovení § 453a občanského zákoníku představovala represivní majetkový občanskoprávní postih vlastníka či jiného oprávněného subjektu. Ten

se dokonáním skutkové podstaty opuštění republiky dle § 109 tr. zákona dopustil protiprávního jednání, jež se v jeho osobní majetkové sféře projevilo tak, že mu znemožnilo, aby pravidelně užíval svou věc a uskutečňoval svá majetková práva. Přirozeně zde docházelo k souběhu trestněprávní a občanskoprávní úpravy. Při naplnění skutkové podstaty opuštění republiky dle § 109 tr. zákona se vycházelo z konstrukce, že soudy mohou uložit trest propadnutí majetku či věci, ale že tento trest může postihnout pouze ty majetkové hodnoty, které nepřípadly do vlastnictví československého státu již dle ust. § 453a občanského zákoníku. Nezaujatý hodnotitel se nemůže po výše uvedeném ubránit dojmu, že majetkový postih pounorové emigrace lze přisuzovat především socialistickému občanskému právu, které se však zpravidla realizovalo v souvislosti s právem trestním a bylo na něm částečně závislé.

6 Amnestie a náprava křivd způsobených postihem za trestný čin nedovoleného opuštění republiky

Československé orgány se o emigranty a jejich zahraniční organizace velmi živě zajímaly. Političtí exulanti totiž představovali ohrožení režimu, a to zejména v ideové či propagandistické rovině. Zcela zamítavý postoj se však kolem poloviny 50. let začal přece jen pomalu měnit a pečlivější rozlišování mezi různými kategoriemi uprchlíků mělo posloužit k rozdělení emigrace, a nakonec k úplnému rozdrobení jejích opozičních možností. K tomu se jako velmi vhodný nástroj používalo hromadné udělení amnestie prezidentem republiky. Amnestie se v právní teorii považuje za hromadné prominutí trestu, které se pojí se zahlazením odsouzení pro trestný čin, pro který byl trest uložen (agraciace). Za druhou základní verzi amnestie se považovalo prezidentské rozhodnutí, aby se ve vymezeném okruhu trestních věcí nezahajovalo trestní stíhání a v případě, že již zahájeno bylo, aby se v něm dále nepokračovalo (abolice). Ve vztahu k emigrantům se toto právo poprvé uplatnilo v roce 10. výročí osvobození Československa, kdy došlo k 9. květnu 1955 k vyhlášení amnestie v oboru trestního práva i trestního práva správního, a to rozhodnutím prezidenta republiky a vlády ČSR. Na jejím základě byly prominuty tresty uložené za trestný čin opuštění republiky a dále se nařizovalo nezavádět či zastavit trestní stíhání pro tento

delikt vůči osobám, jež se dobrovolně vrátí na území státu do šesti měsíců ode dne zveřejnění amnestie a nedopustily se žádného jiného trestného činu. K uvedenému datu se mělo do Československa vrátit 1169 původních vystěhovalců.

Ve vztahu k emigrantům se ovšem nejednalo o amnestii poslední. Vůbec největším gestem komunistického režimu vůči svým politickým odpůrcům se stalo rozhodnutí o amnestii z 9. května 1960. Amnestováni byli také všichni ti, kteří „pod vlivem nepřátelské propagandy“ opustili bez povolení území republiky. Trestní stíhání emigrantů se zastavovalo nebo nemělo být zahajováno. Svým skutečným dopadem se však jednalo o akci nepoměrně skromnější v porovnání s vyzněním hromadného prominutí trestů z roku 1955, celkový počet navrátilců dosáhl pouhých 127 osob. Velkorysá amnestie prezidenta republiky z 9. května 1965 poskytla možnost beztrestného návratu všem osobám, které bez povolení po roce 1945 opustily československé území a vrátily se do 31. prosince 1965 dobrovolně zpět, ve vymezeném čase se však vrátilo zpět pouhých 69 navrátilců, přitom důvodem návratů nebyly politické nebo světonázorové, nýbrž spíše zdravotní, kriminální a sociální potíže v cizině. Další amnestie s podobnými výsledky pak proběhly v letech 1968, 1969, 1973, 1975, a 1988. I když se jednalo o poměrně velké ústupky ze strany státní moci, vše již směřovalo k zásadní politické změně. Velká amnestie pro politické vězně z 8. prosince 1989 znamenala skutečný „generální pardon“ pro celou emigraci a otevřela cestu velkým legislativním změnám. Úplná a bezpodmínečná abolice spolu s agraciací se odůvodňovala snížením společenské nebezpečnosti opuštění republiky v probíhajícím demokratizačním procesu. První polistopadová novela trestního zákona z prosince 1989 odstranila ze skupiny trestných činů proti republice i celé ustanovení § 109, protože se jednalo o skutkovou podstatu bytostně spjatou s architekturou právního pořádku socialistického Československa. Nové politické uspořádání se s otázkou emigrace vypořádalo vydáním zákona o soudní rehabilitaci v dubnu 1990. Na základě tohoto právního předpisu se rozhodnutí o skutcích opuštění republiky spáchaných po 5. květnu 1945 dle zákona č. 231/1948 Sb. a trestních zákonů z let 1950 a 1961 rušila ze zákona k datu, kdy byla vydána. Od toho se odvíjely i následné majetkové restituční emigrantů.

7 Závěrem

V současné době ani nový trestní zákoník nezná takový trestný čin, což neznamená, že by se v něm nepromítly určité bezpečnostní aspekty spojené s nelegálním překračováním státních hranic. Problematiku zejména ve vztahu k překračování hranic schengenského prostoru upravují např. st. § 339 – násilné překročení státní hranice, § 340 – organizování a umožnění nedovoleného překročení státní hranice, § 343 – porušení předpisů o mezinárodních letech. K jejich zařazení nevedly politické, ale spíše bezpečnostní důvody při respektování základních ústavních předpisů garantujících svobodu pohybu a pobytu občanů.

Summary

The Crime of the Unlegitimate Leaving of the Republic in Context of the Development of Subversive Crimes from the Year 1948

The Article solves Purposes, Object and Reasons of Filing of the subversive Crimes in the Territorium of the Czech Republic from the Year 1948 up to the Present. It consists in two parts – the historical and the juristic Parts. In the first Part it is described the short Knowledge in the Czech Penal Legislatur from the Year 1948 up to the present. On that Background is the Public introduced with the Adjustment of the Crime of the Unlegitimate Leaving of the Republic. The Article concerns its basic Principles and Problems, it shows Deficiencies in The Legislatur and Problems with its Realisation in the Practice. It is showed its antidemocratic Character too. On the Base of Statistic this Crime was out of the historical point of view very frequent in the Practice. At the present is its Regulation out of Czech Penal Code, that is in the opposite to Basic Human Rights and it had political and ideological Charakter. It must be but observed, that any subversive Crimes must be maintained in modern democratic States.